

BOGDAN IDZIKOWSKI

**ORIENTACJE ŻYCIOWE MŁODZIEŻY MIASTA
PRZYGRANICZNEGO. PRÓBA TYPOLOGII**

Janusz Reykowski (1993, s. 9) — cytując Janosa Kornai'a — wskazuje na siedem tendencji dominujących w procesie zmian zachodzących w krajach, które podjęły próbę przewyciężenia pozostałości systemu komunistycznego. Są to: 1. Marketyzacja; 2. Ewolucja prywatnego sektora i rozwój klasy średniej; 3. Reprodukacja nierównowagi w sferze makroekonomicznej; 4. Rozwój państwa konstytucyjnego (państwa prawa); 5. Rozwój instytucji demokratycznych; 6. Zmiana definicji narodowej wspólnoty; 7. Wzrost nierówności w zakresie podziału bogactw. Obaj autorzy stawiają pytanie, czy zmiany zachodzące w sferze makroekonomicznej i politycznej są zgodne z wartościami, postawami i przekonaniami ludzi? Można to pytanie przekonstruować i sformułować następująco: jakie wartości, postawy i przekonania będą sprzyjać utrzymywaniu się owych siedmiu tendencji w transformacji instytucji ekonomicznych i instytucji politycznych krajów postkomunistycznych? Jeśli przy tym przyjąć, że o przebiegu podjętych w tych krajach reform decydują pokolenia znajdujące się u progu dojrzałości, to uczynienie z orientacji życiowych przedmiotu badań, a z doboru młodzieży szkolnej obiektu badań zdaje się trafną przesłanką metodologiczną.

Artykuł niniejszy koncentruje się na analizie badań dotyczących orientacji życiowych młodzieży szkolnej miasta przygranicznego.

Orientacje życiowe zalicza się do kategorii pojęć, które charakteryzują się wieloznacznością (T. Hejnicka-Bezwińska, 1991). Pojęcia te należą do języka nauk empirycznych skoncentrowanych na badaniu świadomości społecznej. Badania orientacji życiowych prowadzi się w różnych ośrodkach naukowych w Polsce. Można wymienić liczne grono badaczy, którzy analizują wartości różnych kategorii społecznych w kontekście ciągłości i zmiany (S. Nowak, 1989; E. Hajduk, 1995; T. Hejnicka-Bezwińska, 1991; J. Reykowski, 1993; H. Świda-Ziemia, 1993; A. Rychard, 1993; K. Krzysztofek, 1993; A. Gańczarczyk, 1994; B. Mach, 1994; K. Krzysztofek, M. S. Szczepański, A. Ziemiński 1993; i inni).

W polskiej tradycji badawczej wyodrębniły się różne teoretyczne podejścia do problematyki aksjologicznej. M. Misztal (1990, s. 7) wymienia perspektywę tradycji kulturowej, perspektywę stylów życia oraz perspektywę struktury społecznej. Znane są także różne konwencje językowe wykorzystywane do

opisu tego problemu. Autorzy tekstów osadzają swoje ujęcia albo wprost w systemach wartości, albo w ogólnych orientacjach aksjologicznych. Niekiedy opisują pojedyncze, autonomiczne wartości, abstrahując od podejścia systemowego, bądź też elementy składowe różnych wartości, jak choćby aspiracje, preferencje, dążenia (M. Miszta, 1990; H. Świda, 1979; A. Janowski, 1977; i inni).

Wydaje się, że w badaniach zorientowanych na wartości współczesnej młodzieży interesujące jest przyjęcie propozycji konceptualizacji tej problematyki autorstwa T. Hejnickiej-Bezwińskiej (1991). Autorka osadza badania w perspektywie orientacji życiowych młodzieży. Ta kategoria społeczna znajduje się w okresie rozwojowym, który szczególnie dynamicznie przewartościowuje dotychczasowe, ukształtowane przez rodzinę i szkołę orientacje, odkrywa nowe i zmusza do dokonywania wyboru. Trudno więc mówić o istnieniu stałych systemów wartości pokolenia wstępującego, raczej należałoby mówić o krystalizowaniu się różnych orientacji życiowych, u których podłoża znajdują się wartości uznawane lub odczuwane, ale filtrowane przez wybór przyszłych planów życiowych.

T. Hejnicka-Bezwińska (1991, s. 7 i n.) cytuje za leksykonem, że „orientacja życiowa to zdolność do prawidłowego i szybkiego ustalenia danych zewnętrznych oraz danych związanych z własną osobą i kierunkiem działania” i opowiada się za koncepcją przyjętą na gruncie psychologii kognitywnej, gdzie powstało pojęcie orientacji poznawczej. Wszelka orientacja człowieka w świecie społecznym zależy od tego, czy potrafi on rozpoznać różne sytuacje i czy potrafi je ujmować tak, by stały się podstawą kontycypowania celów życiowych i konkretyzowania działań. Dla cytowanej autorki orientacje życiowe stanowią centralną kategorię w schemacie opisującym sferę motywacyjną działalności człowieka.

1. Typologia orientacji życiowych młodzieży szkolnej

W niniejszym artykule podjęto próbę zbudowania typologii orientacji życiowych młodych mieszkańców Słubic na podstawie materiału empirycznego uzyskanego w badaniach socjologicznych. Badaniom poddano młodzież ostatnich dwóch klas szkoły podstawowej oraz pierwszych dwóch klas szkoły średniej. Wiek badanych zawierał się w przedziale od czternastu do siedemnastu lat. Według wielu badaczy okres ten jest szczególnie istotny w życiu człowieka. Młodzież w tym wieku określa się terminem „nastolatki” — jako specyficzną kategorię będącą w drodze od kategorii „dzieci” do kategorii „młodzież”. Podziały są tu nieostre i często stosuje się je zamiennie, mówiąc np. *dzieci w starszym wieku szkolnym* lub *młodzież szkolna*.

Istotne są ustalenia wielu autorów, którzy wskazują, że w tym okresie życia człowieka kształtują się jego wartości. Przechodzeniu procesu adolescencji

towarzyszy silny krytycyzm, chęć przeciwstawienia się obowiązującym normom i wzorom zachowań społeczeństwa ludzi dorosłych. Młodzież dokonuje pierwszych, często samodzielnych wyborów (szkoła średnia, zawód, przyjaciel, partner uczuciowy itp.). Zaczyna zatem intensywnie poszukiwać wartości mających ją orientować w złożonym, często niezrozumiałym i odrzucanym świecie stworzonym przez pokolenie rodziców (J. Mikułowski-Pomorski, 1968, s. 277-278; J. Garewicz, 1985, s. 138-154; P. Sałustowicz, 1978, s. 148; M. Mead, 1978 i inni).

W dalszej części artykułu przedstawiona zostanie typologia orientacji życiowych (uogólnionych i sytuacyjnych) oraz orientacji na pracę młodych słuźbiczian. Operowane typologią wydaje się w tym celu metodologicznie uzasadnione.

Przyjmując za T. Hejnicką-Bezwińską (1991, s. 37 i dalsze) podział orientacji na uogólnione, będące indeksem preferowanych stylów życia, dokonano opracowania materiału empirycznego uzyskanego w badaniach młodzieży szkolnej miasta przygranicznego — stosując przy tym analizę czynnikową.

1.1. Uogólnione orientacje życiowe młodzieży

W licznych pracach na gruncie nauk społecznych spotyka się typologie, które opisują badane zjawiska lub zachowania różnych kategorii społecznych. Przydatność typologii raczej nie budzi wątpliwości. Wielu zjawisk społecznych nie można by opisać bez pomocy pojęć typologicznych. Jak twierdzi T. Pawłowski (1977, s. 108 i dalsze), zwykłe pojęcia są sztywne i dlatego przedmioty (cechy) podpadają pod nie albo nie podpadają. Co robić jednak z obiektami społecznymi, które mają cechy stopniowalne? Zwykle są to cechy ciągłe, co uniemożliwia wyznaczenie granicy klas. Dzięki swojej elastyczności pojęcia typologiczne mogą orzekać o przedmiotach mających cechy definicyjne podobne do cech typu. Mogą też służyć porównaniu przedmiotów ze względu na natężenie posiadanych cech, tj. pozwalają „wprowadzić porządek w chaosie różnorodnych zjawisk, z jakimi badacz ma do czynienia, jakoś je usystematyzować”. T. Pawłowski akcentuje szczególną przydatność pojęć typologicznych, polegającą na możliwości przedstawienia szeregów ewolucyjnych. W ten sposób można opisać zmiany społeczne oraz wszelkie procesy przechodzenia z jednego stadium w drugie (transformacje).

Warto wskazać na przydatność pojęć typologicznych w badaniach społecznych także z innego względu. Jest nim możliwość dokonywania porównań, określania różnic i podobieństw oraz formułowania hipotez wyjaśniających te różnice.

W naukach historycznych i społecznych wyróżnia się kilka rodzajów typów. Są to: typ krańcowy, typ modalny, typ przeciętny i typ czysty lub

mieszany. W obrębie typu krańcowego wyróżnia się dwa podtypy: typ idealny i typ empiryczny (T. Pawłowski, 1977, s. 118-120).

W. Winclawski (1976, s. 40) podkreślając przydatność typologii w opisie środowisk wychowawczych wskazuje na konieczność celowej redukcji cech przypisanych określone mu wycinkowi rzeczywistości, która to redukcja dokonywana jest w taki sposób, by „unikając przeładowania obrazu elementami mniej istotnymi, drugorzędnymi, ukazać tę rzeczywistość w jej względnej złożoności i wielowymiarowości [...] Jest to więc postępowanie zmierzające do uchwycenia »istoty rzeczy«, w którym często występuje celowa intensyfikacja pewnych cech, przy równoczesnej redukcji innych”.

Zdaniem wielu autorów typ określa przedmiot poprzez wskazanie na jego strukturę i wzajemne związki pomiędzy elementami. Konstruowanie typów pozwala odtwarzać złożone struktury.

Warto zwrócić uwagę na procedury służące tworzeniu typologii. Ich podstawę stanowi typ jako „uznana za bardziej istotną od innych wartości, specjalna wartość zmiennej jedno- czy wielowymiarowej” (S. Nowak, 1985, s. 161 i dalsze). Jeśli w obszarze objętym klasyfikacją mnoży się liczbę klas objętych klasyfikacją jako iloczynu liczby wartości wszystkich zmiennych, to — budując typologię — pewnym wartościom (lub ich konfiguracjom) przyznaje się znaczenie i na nich koncentruje uwagę. Redukcja liczby wartości (cech przedmiotów) może doprowadzić nawet do wyodrębnienia tylko jednego typu. Przy budowie takich typologii stosuje się różne kryteria. Najbardziej rozpowszechnione są kryteria statystyczne, przesądzające o powszechności lub częstości występowania konfiguracji cech. Definiują one dany typ.

S. Nowak zwraca uwagę, że często w nauce tworzy się typy abstrahując od statystycznej częstotliwości ich występowania. Badacz kieruje się wtedy względami natury teoretycznej lub społeczno-praktycznej. Może on wyodrębnić typy skrajne, by wyraziściej uchwycić znaczenie zmiennej (cechy) ilościowej. Może też wyprowadzić pojęcie typu jako narzędzia porządkującego pod jakimś względem zróżnicowany materiał empiryczny. W tym znaczeniu nie przypisuje się typowi rangi „wartości skrajnej” lub „wartości przeciętnej”. Opisuje się wtedy poszczególne przedmioty poprzez schemat ich zbliżania się lub oddalania od analizowanego typu.

Dla przyjętych w tym opracowaniu analiz instruktynne wydaje się stwierdzenie S. Nowaka (1985, s. 164):

„Podejście typologiczne bywa stosowane czasem dla innych celów, a mianowicie wtedy, gdy analizowana rzeczywistość jest przedmiotem oceny, dokonywanej z punktu widzenia pewnych wartości ludzi i grup ludzkich, na przykład z punktu widzenia pewnych aksjologicznie określonych programów działania. Na podstawie takich założeń aksjologicznych buduje się wówczas pewne normatywne standardy, które mają służyć następnie do tego, aby porównawszy z nimi poszczególne przypadki, można było stwierdzić, w jakim stopniu spełniają one odpowiednie wartości, w jakim stopniu zbliżają się do postulowanego ideału”.

W niniejszym opracowaniu zastosowano zarówno kryteria statystycznej konceptualizacji typologii orientacji życiowych badanej młodzieży, jak i

kryteria normatywne, stanowiące postulatywny wzór prorynkowych orientacji aksjologicznych. Należy założyć, że zarówno zastosowane analizy statystyczne, jak zwerbalizowane konstrukcje teoretyczne pożądanych cech sprzyjających pomyślnemu funkcjonowaniu w warunkach gospodarki rynkowej mogą się okazać niespójne wewnętrznie.

Podstawę typologii stanowi analiza czynnikowa odpowiedzi badanych uczniów na pytanie dotyczące ich poglądów na temat tego, czym ludzie się zajmują. Badania przeprowadzono w latach 1992 i 1994 na zbliżonej próbie młodzieży tych samych klas ślubickich szkół podstawowych i średnich. W każdym badaniu analizie czynnikowej poddano wypowiedzi około 650 uczniów, którzy w pytaniu dotyczącym uogólnionej orientacji życiowej mogli dokonać wyboru spośród 25 pytań szczegółowych. Odpowiedzi zawierały się w czterostopniowej skali, od możliwości wyboru *całkowicie się zgadzam* do wyboru *wcale się nie zgadzam*.

W roku 1992 w wyniku zastosowania analizy czynnikowej uzyskano siedem czynników (faktorów) określających uogólnione orientacje badanej młodzieży na temat tego, czym zajmują się współcześnie inni ludzie.

W skład czynnika oznaczonego F1/92 weszły następujące wypowiedzi:

- sukces w szkole, a później w pracy jest najważniejszą sprawą w życiu (0,70099),
- najważniejszy w życiu jest sukces (0,69540),
- kto nie ma osiągnąć, nie będzie szczęśliwy (0,66632),
- co jest dobre dla naszego przemysłu, jest dobre dla nas (0,59646),
- osiągnąć sukces życiowy to być lepszym od innych (0,54696),
- najbardziej chciałbym być najlepszy we wszystkim (0,51783).

Czynnik ten nazwano typem orientacji na współzawodnictwo połączone z osiągnięciem sukcesu (konkurencyjność).

Czynnik drugi, oznaczony symbolem F2/92, wyznaczyły poniższe odpowiedzi:

- jeżeli mam problemy, to je na pewno rozwiążę (0,76330),
- mam rozwiązanie dla każdego problemu (0,74101),
- w sytuacjach konfliktowych potrafię sobie poradzić (0,65898),
- patrzę spokojnie na trudności, ponieważ mogę polegać na swojej inteligencji (0,65044),
- nie sprawia mi trudności urzeczywistnienie celów i zamiarów (0,52699).

Jest to typ orientacji nakierowanej na samodzielność, gotowość do działań autokreacyjnych.

Do czynnika oznaczonego symbolem F3/92 przypisano wypowiedzi:

- Bóg jest światem, on jest we wszystkich rzeczach, które nas otaczają (0,89496),
- Bóg jest nad wszystkim, on stworzył ten świat (0,87685),
- istnieje życie po śmierci (0,56460).

Ten typ orientacji życiowej ma charakter transcendentalny i dotyczy stosunku badanych do Boga. Może być także wskaźnikiem religijności młodego pokolenia.

Faktor czwarty o symbolu F4/92 tworzą odpowiedzi:

- na każdym egzaminie ważne jest, jak wypadłem w stosunku do innych (0,80604),
- jestem tylko wtedy zadowolony, gdy moje wyniki są ponadprzeciętne (0,64445).

Jest to typ orientacji nakierowanej na uznanie u innych. Może też ten typ zachowań dotyczyć osób o cechach perfekcjonistycznych, nieco zbliżonych do opisanych w typie F1/92, ale sukces w typie opisanym przez czynnik F4/92 jest doraźny i służy porównaniom z najbliższymi rówieśnikami.

Typ orientacji wyznaczony przez czynnik F5/92 charakteryzuje osoby o ambicjach intelektualnych. Tworzą go wypowiedzi:

- potrzebujemy elektrowni atomowych (0,64954),
- mam ambicję wybić się ponad przeciętność (0,57282).

Dwa rodzaje wypowiedzi utworzyły czynnik szósty, oznaczony symbolem F6/92. Są to:

- rozwój techniki tylko szkodzi (0,77498),
- są ważniejsze sprawy niż dobrobyt (0,59376).

Jest to typ orientacji idealistycznej (idealistyczno-konserwatywnej) o cechach tradycjonalistycznych.

Ostatni czynnik składający się na typologię uogólnionych orientacji badanej w Słubicach młodzieży stanowią wypowiedzi:

- każdy powinien mieć prawo zachowywania się tak, jak uważa za słuszne (0,76713),
- dla ochrony przyrody każdy musi coś zrobić (0,67703).

Jest to orientacja na wolność jednostki postrzeganej jako integralny komponent środowiska przyrodniczego.

Po dwóch latach ponownie skierowano te same pytania do uczniów klas badanych w roku 1992. Zastosowana analiza czynnikowa pozwoliła wyodrębnić również siedem czynników, które stanowią typologię nazywanych tu orientacjami uogólnionymi orientacji życiowych respondentów.

Czynnik pierwszy, oznaczony symbolem F1/94, powstał z następujących wypowiedzi:

- jeżeli mam problemy, to je na pewno rozwiążę (0,74460),
- mam rozwiązanie dla każdego problemu (0,72523),
- w sytuacjach konfliktowych potrafię sobie poradzić (0,67920),
- patrzę spokojnie na przyszłość i trudności, ponieważ mogę polegać na swojej inteligencji (0,63233),
- nie sprawia mi trudności urzeczywistnianie celów (0,58387).

Jest to typ zorientowany na samodzielność, opisujący jednostkę jako podmiot kreujący własną przyszłość.

Na drugiej pozycji znalazł się czynnik o symbolu F2/94, składający się z czterech wypowiedzi:

- mam ambicję wybić się ponad przeciętność (0,71558),
- najbardziej chciałbym być najlepszy we wszystkim (0,67454),
- osiągnąć sukces życiowy, to być lepszym od innych (0,64838),
- jestem tylko wtedy zadowolony, gdy moje wyniki są ponadprzeciętne (0,64214).

Jest to typ orientacji nakierowanej na sukces we współzawodnictwie z innymi.

Faktor trzeci, oznaczony F3/94, tworzą trzy wypowiedzi:

- Bóg jest światem, on jest we wszystkich rzeczach (0,88652),
- Bóg jest nad wszystkim, on stworzył ten świat (0,87634),
- istnieje życie po śmierci (0,59217).

Jest to orientacja transcendentna.

Kolejny czynnik także tworzą trzy wypowiedzi:

- są ważniejsze sprawy niż dobrobyt (0,68941),
- sukces w szkole a później w pracy jest najważniejszy (0,68326),
- najważniejszy w życiu jest sukces (0,59039).

Ten czynnik, oznaczony symbolem F4/94, określa orientację idealistyczną. Sukces tutaj ma charakter autoteliczny.

Piąta grupa wypowiedzi utworzyła czynnik F5/94 charakteryzujący typ orientacji eklektycznej o cechach mieszanych, konformistyczno-konserwatywnych. Składa się on z odpowiedzi:

- rozwój techniki tylko szkodzi (0,64537),
- potrzebujemy elektrowni atomowych (0,58911),
- dla ochrony przyrody każdy musi coś zrobić (0,50465).

Jest to typ orientacji eklektycznej. Jeśli jednak przyjąć, że zastąpienie elektrowni węglowych, które są szkodliwe dla środowiska, elektrowniami atomowymi i wyeliminowanie techniki uchroni nasze środowisko, to wydaje się uzasadnione akcentowanie owych zachowawczo-przystosowawczych cech tej orientacji.

Czynnik szósty, oznaczony symbolem F6/94, tworzy jedna wypowiedź badanych:

- co jest dobre dla naszego przemysłu, jest dobre dla nas (0,70233).

Jest to typ o orientacji technokratycznej. Strategia rozwoju industrialnego według tej orientacji jest korzystna dla człowieka.

Ostatni, siódmy czynnik o symbolu F7/94, tworzy także pojedyncza wypowiedź badanych:

- każdy powinien mieć prawo zachowywać się tak, jak uważa za słuszne (0,64792).

Jest to typ orientacji nakierowanej na respektowanie prawa do skrajnej wolności jednostki tj. na jej indywidualizm.

Wyznaczone w obu badaniach czynniki pod pewnymi względami są do siebie podobne, pod innymi się różnią. Oznacza to, że opisane przez nie typy orientacji życiowych młodzieży ślubickiej o charakterze uogólnionym w części charakteryzują się względną stałością, w części natomiast są płynne i mogą jedynie informować o zachodzących zmianach lub sygnalizować pojawienie się trendów w tworzeniu nowej orientacji życiowej młodego pokolenia.

Typy orientacji uogólnionej badanej młodzieży utworzone w wyniku dwukrotnego pomiaru pokazuje tab. 1.

Powstaje pytanie, jakie typy orientacji życiowych młodych mieszkańców miasta przygranicznego będą sprzyjać wzmocnieniu procesów transformacji systemowej, głównie w różnych segmentach gospodarki rynkowej? Wydaje się, że sprzyjać temu będą orientacje, u których podłoża jest obecna akceptacja wartości afirmujących zaradność i przedsiębiorczość indywidualną. Postawy oparte na takich wartościach, jak gotowość do współzawodnictwa i chęć odniesienia sukcesu, wzmocniają proreformatorskie orientacje młodzieży szkolnej.

Tabela 1

Typologia uogólnionej orientacji życiowej uczniów szkół ślubickich na podstawie analizy czynnikowej: pomiar dwukrotny.

Wyniki badań w roku 1992	Wyniki badań w roku 1994
Orientacja na współzawodnictwo (F1/92)	Orientacja na samodzielność (F1/94)
Orientacja na samodzielność (F2/92)	Orientacja na sukces i współzawodnictwo (F2/94)
Orientacja transcendentna (F3/92)	Orientacja transcendentna (F3/92)
Orientacja na uznanie u innych (F4/92)	Orientacja idealistyczna nakierowana na sukces pojmowany autotelicznie (F4/94)
Orientacja na realizację ambicji intelektualnych (F5/92)	Orientacja eklektyczna, konserwatywno-konformistyczna (F5/94)
Orientacja idealistyczna (F6/92)	Orientacja technokratyczna (F6/94)
Orientacja na wolność jednostki (F7/92)	Orientacja na wolność jednostki (F7/94)

Jak widać w tabeli 1, to właśnie orientacje życiowe ukierunkowane na współzawodnictwo, sukces, indywidualizm i autokreację utrzymują się w obu pomiarach na względnie stałych pozycjach. Niewielkie przesunięcia w górnej części typologii mogą być następstwem błędów pomiaru, ale też mogą sygnalizować ujawnienie się trendu. Badana w 1994 roku młodzież miała już zapewne własne doświadczenia związane z działaniem rynku, szczególnie w mieście przygranicznym, gdzie możliwy jest szybki sukces ekonomiczny. Widać jednak, że doświadczenia rynkowe w piątym roku oddziaływania na badanych uczniów uwarunkowań reformy systemowej powodują pewną polaryzację orientacji. Obok utrzymywania się na najwyższych pozycjach orientacji prorynkowych nastąpiło przesunięcie w górę tabeli typów orientacji i nastawień idealistycznych o cechach autotelicznych. Trudno orzec, czy jest to naturalna obrona przed negatywnymi skutkami oddziaływania gospodarki rynkowej, czy też wychowawczy wpływ instytucji socjalizacji, jak szkoła, Kościół, środki masowej informacji.

Z porównania obu typologii orientacji uogólnionych, powstałych na podstawie analizy czynnikowej odpowiedzi uzyskanych z dwukrotnego pomiaru, widać, że największą stałością — przy względnie wysokiej pozycji — charakteryzuje się orientacja transcendentálna młodych słubiczan. U podłoża tej orientacji leży wiara w Boga, który jest sprawcą wszystkiego, także w świecie społecznym. Wynik ten potwierdza wiedzę o społeczeństwie polskim, wyróżniającym się religijnością i manifestującym swoje przywiązanie do tradycji katolickiej (K. Darczewska, 1994, s. 95-109; E. Narkiewicz-Niedbalec, 1994, s. 147-159).

Powstaje pytanie, czy tak ukształtowany ranking orientacji aksjologicznych będzie sprzyjać budowaniu trwałych podstaw gospodarki rynkowej? Wydaje się, że w nadchodzącej przyszłości społeczeństwo polskie będzie organizować swoje struktury opierając się na modelu państwa, w którym organizacje chadeckie o opcji prorynkowej zajmą znaczącą pozycję¹.

1.2. Sytuacyjne orientacje życiowe uczniów w Słubicach

Do badanej młodzieży szkolnej miasta przygranicznego zwrócono się także z pytaniem dotyczącym jej stosunku do tego, czym zajmują się ludzie w życiu codziennym. W roku 1992 — po zastosowaniu analizy czynnikowej — uzyskano trzy czynniki koncentrujące wypowiedzi charakterystyczne dla różnych sytuacyjnych orientacji życiowych.

Czynnik pierwszy, oznaczony FI/92, tworzą następujące odpowiedzi:

- w życiu codziennym ważne jest dużo wiedzieć i potrafić. Wtedy jest się cenionym (0,651119);

¹ Por. R. Markowski, *Kwaśniewski nie jest pewniakiem*, „Gazeta Wyborcza” nr 231 (4.10.1995).

- w życiu codziennym ważne jest dokonać czegoś społecznie użytecznego, ponieważ osiągnięcie czegoś sprzyja spełnieniu aspiracji (0,63002);
- w życiu codziennym ważne jest harmonijne życie rodzinne. Szczęście domowe sprzyja powodzeniu (0,61150);
- w życiu codziennym ważne jest wykonywanie pracy, która daje zadowolenie (0,56358).

Ten czynnik nazwano orientacją prospołeczną nakierowaną na kompromis.

Kolejny typ orientacji sytuacyjnej (nakierowanej na życie codzienne) wyznaczył czynnik drugi o symbolu FII/92. Składa się on z czterech wypowiedzi:

- w życiu codziennym ważne są pieniądze, obojętnie, skąd pochodzą (0,67372);
- nie jest ważne, jak się zwycięża, ale żeby zwyciężyć (0,66548);
- o swoich zamiarach należy mówić tylko wtedy, gdy nam to służy (0,57980);
- w życiu trzeba stawiać na dobre znajomości. Wiele zależy od tego, kogo się zna (0,53381).

Taki zespół poglądów określa orientację na dominację i prestiż, przy czym prestiż możliwy do osiągnięcia wszelkimi metodami — bez względu na cenę. Widać tutaj wyraźny brak orientacji na dobro innych. Jest to postawa egocentryczna.

Faktor trzeci, o symbolu FIII/92, wyznaczyły trzy rodzaje poglądów:

- w życiu codziennym ważne jest podporządkować się, wtedy ma się mniej problemów i szybciej można sobie poradzić (0,68664);
- kto pozwala się wykorzystywać przez innych, nie zasługuje na współczucie (0,57714);
- działalność ludzi należy oceniać według ich osiągnięć (0,50965).

Ten typ orientacji nazwano orientacją na przystosowanie. Jest to orientacja konformistyczna: warto się podporządkować innym, gdyż wtedy ma się mniej problemów. Istotny jest jednak stosunek wartościujący do takiej postawy — mimo że jest ona korzystna dla podmiotu, to nie znajduje pełnej aprobaty; ktoś, kto ją przejawia, nie zasługuje na współczucie.

Po dwóch latach ponownie postawiono te same pytania uczniom badanych klas szkół słuwickich. Po zastosowaniu analizy czynnikowej uzyskano, podobnie jak w 1992, trzy grupy czynników.

Czynnik pierwszy, o symbolu FI/94, wyznaczyło pięć wypowiedzi:

- nie jest ważne, jak się zwycięża, ale żeby zwyciężyć (0,74413);
- w życiu codziennym ważne są pieniądze, obojętnie, skąd pochodzą (0,70017);
- w życiu trzeba stawiać na dobre znajomości (0,58584);
- kto pozwala się wykorzystywać przez innych, nie zasługuje na współczucie (0,51738);
- o swoich zamiarach należy mówić tylko wtedy, gdy nam się to opłaca (0,50280).

Czynnik ten jest wskaźnikiem empirycznym typu orientacji na dominację i prestiż. Orientacja ta została w roku 1994 wzmocniona dodatkowo wypowiedzią deprecjonującą spolegliwość w stosunku do innych.

Symbolem FII/94 oznaczono czynnik drugi składający się w roku 1994 tylko z dwóch rodzajów wypowiedzi:

- w życiu codziennym trzeba mieć przyjaciół, na których można liczyć (0,75927);
- w życiu codziennym ważne jest dużo wiedzieć i potrafić. Jest się wtedy cenionym (0,59075).

Powstał typ mieszany, ale o wyraźnych cechach orientacji afiliacyjno-perfekcjonistycznej. Wydaje się, że taka orientacja charakteryzuje ludzi o postawie oczekiwania u innych pomocy i zrozumienia. Istotne jest jednak, że oczekiwanie wsparcia przez przyjaciół nie jest związane z własną niezaraźnością, ale z przymiotami własnego intelektu: „ważne jest dużo wiedzieć i potrafić, gdyż wtedy jest się cenionym”.

Trzeci typ orientacji sytuacyjnej badanych ślubiczian wyznaczył czynnik FIII/94, utworzony z trzech odpowiedzi:

- w życiu codziennym ważne jest dokonać czegoś społecznie użytecznego, ponieważ osiągnięcie czegoś sprzyja spełnieniu aspiracji (0,79816);
- w życiu codziennym ważne jest harmonijne życie rodzinne. Szczęście domowe sprzyja powodzeniu (0,68281);
- w życiu codziennym ważne jest podporządkowanie się, wtedy ma się mniej problemów i szybciej można sobie poradzić (0,58547).

Jest to czynnik składający się z wypowiedzi niespójnych wewnątrznie. Powstał typ eklektyczny, który łączy w sobie wypowiedzi tworzące w roku 1992 orientację nakierowaną na innych ludzi z orientacją na podporządkowanie. Można ten typ orientacji sytuacyjnej nazwać konformistyczno-prospołeczną.

W tabeli 2 zestawiono typologię sytuacyjnej orientacji życiowej badanej młodzieży na postawie dwukrotnego pomiaru. Zestawienie to obrazuje przesunięcia, jakie nastąpiły po dwóch latach w prezentowanej typologii.

Próba wnioskowania, które z wymienionych typów sytuacyjnej orientacji życiowej uczniów będą sprzyjać wzmocnieniu zmian systemowych w Polsce, a które mogą stanowić barierę w modernizacji naszego społeczeństwa, przedstawiona zostanie w dalszej części tego opracowania.

Tabela 2

Typologia sytuacyjnej orientacji życiowej uczniów szkół ślubickich
— pomiar dwukrotny

Wyniki badań w roku 1992	Wyniki badań w roku 1994
Orientacja prospołeczna (F1/92)	Orientacja na dominację i prestiż (F1/94)
Orientacja na dominację i prestiż (FII/92)	Orientacja afiliacyjno-perfekcjonistyczna (FII/94)
Orientacja na przystosowanie i konformizm (FIII/92)	Orientacja konformistyczno-prospołeczna (FIII/94)

1.3. Orientacje życiowe młodzieży szkolnej określające znaczenie pracy w życiu człowieka

W literaturze opisującej problematykę transformacji państw o gospodarce sterowanej w kierunku gospodarki opartej na prawach rynku akcentuje się znaczenie pracy jako źródła aktywności społecznej, pomyślności indywidualnej i gwaranta sukcesu ekonomicznego (D. Duraj, 1993).

Jakie opinie na temat roli pracy w życiu człowieka wyrażają uczniowie, mieszkańcy miasta przygranicznego, w którym przyspieszenie procesów makro- i mikroekonomicznych jest dostępne bezpośrednio ich doświadczeniu? Dwukrotnie (w roku 1992 i 1994) zwrócono się do badanej młodzieży w wieku od 14 do 17 lat z pytaniem dotyczącym poglądów na temat pracy. Uzyskane odpowiedzi poddano analizie czynnikowej. W roku 1992 powstały trzy faktory, które stały się podstawą typologii orientacji na pracę.

Pierwszy czynnik, o symbolu FA/92, składa się z czterech rodzajów wypowiedzi:

- bez pracy życie nie miałyby sensu (0,76252);
- praca jest potrzebna, aby prowadzić uregulowany tryb życia (0,66827);
- bez pracy raczej nie dochodzi się do pieniędzy (nie można sobie na nic pozwolić) (0,57536);
- można próbować szczęśliwie żyć bez pracy (-0,56854).

Taki rodzaj orientacji na pracę, która jest źródłem satysfakcji i stabilizacji materialnej i życiowej, określono jako orientację idealistyczno-autokreacyjną. Jedna wypowiedź weszła do tego czynnika ze znakiem ujemnym, co wskazuje, że postrzeganie pracy jako źródła satysfakcji i pomyślności jest w tym typie orientacji silnie ugruntowane.

Drugi typ orientacji na pracę, o symbolu FB/92, nazwano materialistyczno-instrumentalnym. W roku 1992 utworzyły go dwa rodzaje wypowiedzi badanej młodzieży:

- ważne jest mieć pracę dobrze płatną (0,83090);
- ważne jest odniesienie w zawodzie sukcesu, który uznają inni (0,74714).

W tym typie orientacji praca postrzegana jest jako źródło dobrobytu i sukcesu. Nie chodzi tu o satysfakcję płynącą z dobrze wykonywanego zawodu, ale o uznanie u innych. Sukces w pracy daje prestiż.

Symbol FC/92 oznacza czynnik trzeci składający się także z dwóch rodzajów wypowiedzi:

- ważne jest, aby obok pracy mieć wystarczająco dużo czasu dla swojego hobby (0,80380);
- ważne jest wykonywanie czynności, które odpowiadają naszym upodobaniom (0,73394).

Czynnik ten odpowiada typowi orientacji, która w pracy upatruje źródła przyjemności. Jest to orientacja hedonistyczna.

Po dwóch latach badania w Słubicach młodzież nieco inaczej spogląda na rolę pracy w życiu człowieka. Analiza czynnikowa pozwoliła wyodrębnić tylko dwa czynniki. Pierwszy, o symbolu FA/94, utworzyły cztery rodzaje odpowiedzi:

- ważne jest wykonywanie czynności, które odpowiadają naszym upodobaniom (0,72660);
- ważne jest, aby obok pracy mieć wystarczająco dużo czasu dla swojego hobby (0,72242);
- ważne jest mieć pracę dobrze płatną (0,63418);
- ważne jest odniesienie w zawodzie sukcesu, który uznają inni (0,55506).

Temu typowi orientacji na pracę przypisano nazwę orientacji hedonistyczno-instrumentalnej. Czynniki te w 1994 roku powstały z połączenia czynnika drugiego (FB/92) i trzeciego (FC/92) z roku 1992. Można zaobserwować generalizację stosunku młodych słubiczan do pracy. Po upływie dwóch lat chcą oni, by praca dawała przyjemność, pieniądze i uznanie (sukces) u innych.

Czynnik drugi, oznaczony symbolem FB/94, wyznaczyły trzy odpowiedzi, które także w roku 1992 stanowiły jego komponenty składowe. Różnica dotyczy alokacji. W roku 1992 czynnik ten, nazwany orientacją idealistyczno-autokreacyjną, zajmował pierwszą pozycję, a w roku 1994 przesunął się na miejsce drugie z równoczesnym wyłączeniem wypowiedzi, która w roku 1992 wchodziła w jego skład z ujemną wartością współczynnika. W roku 1994 czynnik ten również nazwano orientacją idealistyczno-autokreacyjną, utworzyły go wypowiedzi:

- bez pracy życie nie miało by sensu (0,79494);
- bez pracy raczej nie dochodzi się do pieniędzy (0,69181);
- praca jest potrzebna, aby prowadzić uregulowany tryb życia (0,62738).

Tabela 3

Typologia orientacji na pracę uczniów szkół słubiczich
— pomiar dwukrotny

Wyniki badań w roku 1992	Wyniki badań w roku 1994
Orientacja idealistyczno-autokreacyjna (FA/92)	Orientacja hedonistyczno-instrumentalna (FA/94)
Orientacja materialistyczno-instrumentalna (FB/92)	Orientacja idealistyczno-autokreacyjna (FB/94)
Orientacja hedonistyczna (FC/92)	

2. Orientacje życiowe uczniów jako szanse i bariery modernizacji społecznej

Przełom lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych dwudziestego wieku to okres znaczących, czasem niezwykle burzliwych zmian w różnych sferach życia Polaków. Polska znalazła się w fazie rewolucyjnych zmian systemowych, które objęły różne segmenty systemu politycznego, ekonomicznego i społecznego. Intensywność i głębokość tych zmian jest różna. Także ich nieodwracalność jest cechą stopniowalną i w dużej mierze podatną na fluktuacje i zawirowania. Sprawia to kłopoty definicyjne.

Zachodzące zjawiska opisywane są przez socjologów, polityków i psychologów społecznych z użyciem bardzo różnorodnego instrumentarium pojęciowego. O trudnościach związanych z operacjonalizacją i konceptualizacją problematyki zmian dokonujących się w różnych sferach życia może świadczyć nie tylko różnorodność aparatury pojęciowej stosowanej przez różnych obserwatorów tych zmian. Bywa, że nawet w opracowaniu jednego autora występują pojęcia bardzo różnorodne zarówno co do zakresu, jak i co do stopnia szczegółowości. W. Wesołowski (1995, s. 3 i n.) posługuje się zamiennie sformułowaniami: *okres transformacji*, *transformacja prorynkowa i prokapitalistyczna*, *transformacja systemowa*, *zmiana systemowa*, *postkomunistyczna transformacja*. A. Miszalska (1995, s. 39) używa pojęcia *procesu transformacji ustrojowej*, podobnie M. Federowicz (1992, s. 156) oraz E. Wnuk-Lipiński (1994). O trudnościach związanych z adekwatnym opisem zmian zachodzących w Polsce na początku lat dziewięćdziesiątych mówi także artykuł B. Idzikowskiego w „Roczniku Lubuskim” t. XXI (1995, s. 39-41).

Używane w tym opracowaniu określenie *transformacja* odnosi się do przeobrażeń zachodzących w różnych systemach regulujących życie współczesnych Polaków. Chodzi głównie o system ekonomiczny (gospodarczy) oraz polityczny sprzyjający poszerzeniu zakresu podmiotowej wolności obywateli. Pośrednio wiąże się z tym tworzenie społeczeństwa obywatelskiego i wzrost roli instytucji samorządu lokalnego. Zmiany te, chociaż mniej widoczne, dotyczą zapewne także systemu oświatowego. Dlatego też stosowana nazwa *transformacja systemowa* odnosi się do różnych systemów bez próby określenia stopnia i głębokości przeobrażeń dokonujących się wewnątrz każdego z nich.

Wspomniano na wstępie tego opracowania, że proces transformacji systemowej Polski w kierunku gospodarki rynkowej i państwa demokratycznego zależeć będzie od wielu czynników. Jednym z ważniejszych jest zapewne gotowość różnych grup społecznych do akceptacji reguł obowiązujących w systemach demokratycznych o gospodarce rynkowej. W tym kontekście zwracano uwagę na rolę młodego pokolenia, które przesądzi o pomyślności reform w krótkiej perspektywie czasowej. Czy dynamika,

kompetencje, determinacja, odwaga i naturalna aktywność tego pokolenia mogą być rękojmnią, czy raczej barierą sukcesu w skali makrospołecznej?

Jakimi cechami powinien się charakteryzować człowiek, któremu przypisano rolę reformatora, twórcy i równocześnie konsumenta ładu gospodarczego i społecznego w modelu, do którego zmierza Polska pierwszej połowy lat dziewięćdziesiątych dwudziestego wieku? K. Krzysztofek (1993) wymienia listę przymiotów, które będą kreować kulturę rynku i sprzyjać modernizacji społecznej: samodzielność, kompetencję, solidność, innowacyjność, psychiczną odporność na niepowodzenia, nonkonformizm, poczucie odpowiedzialności, orientację na przyszłość, rozwinięte potrzeby poznawcze, kooperatywizm akceptujący indywidualizm, indywidualizm otwarty na kooperatywizm. Jest to zespół cech, który tworzy osobowość mobilną, otwartą na zmiany. Można te cechy postrzegać jako sprzyjające adaptacji do nowych warunków ustrojowych. Adaptacja ta jest trudniejsza (a często, zdaniem wielu socjologów i psychologów, niemożliwa) dla pokolenia ludzi w pełni dojrzałych, ukształtowanych w innych, socjalistycznych warunkach. K. Krzysztofek zwraca uwagę, że możliwe są trzy strategie: adaptacja prosta (zerwanie z tradycją, zniszczenie tożsamości i przyjęcie nowych warunków), koadaptacja (kompromis starego porządku z nowym, tradycji z nowoczesnością) oraz adaptacja o cechach otwartości kultury (jedno pokolenie stanie się nośnikiem zmian modernizacyjnych, drugie konserwuje zakotwiczone w tradycji wartości dysfunkcjonalne).

Zdaniem wielu teoretyków modernizacja jest możliwa, gdy wspierają ją siły społeczne zorientowane na potrzebę osiągnięć, tj. zmianę statusu materialnego, społecznego, kulturowego (K. Krzysztofek, 1993; B. Mach, 1994). B. Mach przeciwstawia dwa typy wartości: zorientowane konformistycznie i opierające się na samosterowności (samokierowaniu) podmiotu. Te pierwsze są charakterystyczne dla społeczeństw zachowawczych i autorytarnych, o gospodarce sterowanej centralnie. Drugie cechują społeczeństwa otwarte, demokratyczne, o gospodarce sprzyjającej własnej inicjatywie, umożliwiającej odniesienie sukcesu. Wskazuje przy tym na wyniki ostatnich badań, które sygnalizują wzrost poziomu samosterowności w pokoleniu młodzieży i utrzymywanie się nastawień konformistycznych w pokoleniu rodziców (głównie lepiej wykształconych ojców). Być może to właśnie wykształcenie wyniesione ze szkół i uczelni, które zorientowane były na kształtowanie cech sprzyjających akceptowaniu państwa totalitarnego, stanowi kulturową barierę w transformacji wzorów zachowań w rodzinie w warunkach zmiany systemowej.

Pojawia się specyficzna tożsamość okresu transformacji (A. Rychard, 1993, s. 15). Jest to społeczeństwo bez reguł. Znikają dotychczasowe autorytety, zmieniają się indywidualni i grupowi liderzy. Sukcesy tych ostatnich budowane są często z naruszeniem prawa, co dla krytyków zmian jest istotnym argumentem na rzecz przywrócenia poprzedniego porządku społecznego.

Transformacja ustrojowa Polski wiązana jest z modernizacją. W pracy *Kultura a modernizacja społeczna* (K. Krzysztofek, M. S. Szczepański, A. Ziemiński, 1993, s. 15) przedstawiono teoretyczny model modernizacji Polski. Składa się on z trzech płaszczyzn: płaszczyzny techno-ekonomicznej (zbliżanie Polski do standardów państwa wysoko rozwiniętego), płaszczyzny socjopolitycznej (tworzenie funkcjonalnych struktur społecznych) oraz płaszczyzny psychospołecznej (wyzwalanie potrzeby osiągnięć).

Zważywszy na przedstawione wyżej bariery, głównie tkwiące w procesie tradycyjnej socjalizacji młodego pokolenia w rodzinie, można kwestionować zdolność adaptacji młodzieży do nowych warunków ustrojowych. Pogląd ten osłabia stanowisko cytowanego już B. Macha oraz B. Smolińskiej-Theiss (B. Smolińska-Theiss, 1993, s. 25; P. Sztompka, 1988, s. 19). Autorka opowiada się za koncepcją rozwoju dziecka, który jest funkcją jego własnej aktywności. Jest to zerwanie z paradygmatem o deterministycznym oddziaływaniu na biografię jednostki struktur społecznych i intencjonalnych oddziaływań wychowawców. Dziecko nie jest biernym, reaktywnym przedmiotem rozwoju, samo także potrafi kreować swój rozwój i zachowania, aktywnie organizuje swoje stosunki z otoczeniem i rozwija się poprzez zdobywanie, organizowanie i strukturyzowanie indywidualnego doświadczenia (M. Tyszkowa, 1988, s. 48; J. Trempała, 1990).

B. Smolińska-Theiss łączy doświadczenie indywidualne dziecka z przestrzenią miejską, która jest wypełniona działaniem. Przestrzeń ta nie jest dowolna, lecz zależy od sił społecznych i ekologicznych (lokalnych) uwarunkowań (B. Jałowicki, 1988, s. 8-30). Zmiany zachodzące w Polsce ujawniły istnienie wielu pasywnych dotąd sił, które stały się siłami narastającymi. Pod wpływem procesów transformacyjnych budzą się siły młodego pokolenia, grup i warstw społecznych szukających własnego oblicza, własnych wartości i obszarów działania. Siły te znajdują wyraz w autonomii i kreatywności. Jest to znana koncepcja indywidualizmu autorstwa J. Szczepańskiego (1988). To dzięki własnym siłom i indywidualności człowiek przekracza ciasne ramy kontroli i podporządkowania, stając się autonomicznym podmiotem działania.

Polem ekspresji sił tkwiących w jednostce jest przestrzeń miejska miasta przygranicznego. Otwarcie granicy, zderzenie z wysoko rozwiniętą kulturą i cywilizacją, przyspieszone awanse i sukcesy w różnych dziedzinach aktywności sprzyjają intensywnym oddziaływaniom socjalizacyjnym tych czynników na młodzież (Z. Wołk, 1995, s. 185). Niesie to także zagrożenia i niebezpieczeństwo utrwalenia zachowań niepożądanych i zaakceptowania (zinterioryzowania) wartości negatywnych o znamionach patologii społecznej. Chodzi głównie o działalność młodocianych grup przestępczych, które trudnią się kradzieżami w sklepach i na bazarach niemieckich oraz sprzedają towary pochodzących z przestępstwa w celach zarobkowych (J. Kurzępa, 1995, s. 197).

W jaki sposób zaprezentowana typologia orientacji życiowych młodych słubiczan wpisuje się w obraz warunków brzegowych niezbędnych — według

przytaczanych powyżej stanowisk — do pomyślnego przejścia okresu transformacji systemowej?

Zgodnie z tym, co podkreślono w podrozdziale 1.1, orientacje na sukces i współzawodnictwo, utrzymujące się w obu badaniach na czołowych pozycjach w przyjętej typologii, korespondują z wyobrażeniami wielu powyżej cytowanych autorów o konieczności zaistnienia niezbędnych psychologicznych warunków powodzenia procesu transformacji. Badane młode pokolenie, dorastające w specyficznych warunkach dynamicznie zmieniającego się miasta przygranicznego, silniej uwewnętrzniło wartości sprzyjające radzeniu sobie w gospodarce rynkowej niż wartości akcentujące równość społeczną, postawy egalitarystyczne i zachowania unifikujące. Badani częściej wskazują na znaczenie indywidualizmu, talentów i zaradności; nie boją się porównania z innymi, gdyż wierzą w sukces. Ta widoczna doza optymizmu i wiary we własne zdolności jest korzystnym prognostykiem dla rozwoju gospodarki opartej na współzawodnictwie i konkurencji. Możliwe (przynajmniej w odniesieniu do młodzieży miasta przygranicznego), że następuje przełamanie ukształtowanego przez instytucje państwa socjalistycznego stereotypu nieopłacalności bycia lepszym. Znane powszechnie hasło „nie wychylać się”, oznaczające równanie do średniej lub wręcz równanie w dół, wydaje się młodym słubiczanom obce.

Badani uczniowie nie mogą być traktowani *en bloc*. Nie są monolitem uznającym wyłącznie wartości prorynkowe. Typologia orientacji życiowych, które nazwano orientacjami uogólnionymi (T. Hejnicka-Bezwińska, 1991, s. 37), zawiera także orientacje konformistyczne, idealistyczne, a nawet orientacje na wycofanie się — zajmują one jednak odleglejsze pozycje wśród czynników stanowiących podstawę przyjętej typologii.

W grupie orientacji sytuacyjnych, czyli tych nakierowanych na realizację wartości życia codziennego, a nie, jak w przypadku orientacji uogólnionych, na przyszłe plany życiowe, również widać dominację orientacji prorynkowych. Można tu dostrzec — po dwóch latach dzielących badanie — istotne przesunięcia. W roku 1992 typologia orientacji sytuacyjnych układała się w następującą kolejność: orientacja prospołeczna, orientacja na dominację i prestiż oraz orientacja na przystosowanie i konformizm. Po dwóch latach kolejność była następująca: orientacja na dominację i prestiż, orientacja afiliacyjno-perfekcjonistyczna oraz orientacja konformistyczno-prospołeczna. Widać wyraźnie przesunięcie preferencji w życiu codziennym w kierunku wartości zorientowanych na dominację i prestiż. Orientacja prospołeczna, która w roku 1992 plasowała się na pierwszym miejscu, po dwóch latach zajęła ostatnią pozycję.

Czy można na tej podstawie sformułować domysł, że widoczne jeszcze w roku 1992 wartości prospołeczne, ukształtowane przez szkołę, rodzinę i środki masowego przekazu silnie osadzone w aksjologii socjalistycznej, zostały przez te instytucje przeorientowane? Może zmiana orientacji sytuacyjnej nastąpiła

pod wpływem własnych doświadczeń młodego pokolenia i oddziaływania rozwijających się niezwykle dynamicznie lokalnych instytucji rynkowych (B. Smolińska-Theiss, 1993; Z. Wołk, 1995)?

Jeśli zarysowana tendencja przybierze trwałą charakter, to młode pokolenie będzie można zdefiniować jako siłę sprawczą zmian systemowych. Daje to także pewne przesłanki do wnioskowania, że polska gospodarka może podjąć skuteczną próbę konkurowania z otwartymi gospodarkami wysoko rozwiniętych państw Zachodu. Współcześni młodzi mieszkańcy Słubic zdają się nie ulegać kompleksom i gotowi są na wyzwania konkurencji.

Pozostaje zamknąć to omówienie uwagami dotyczącymi stosunku do pracy. Określenie nakierowanych na pracę orientacji młodego pokolenia słubiczan stanowi klamrę rozważań. Praca jest dla uczniów kategorią pojęciową rekonstruowaną głównie pod wpływem wychowania i obserwacji, a tylko częściowo pod wpływem własnych doświadczeń. Praca będzie jednak stanowiła istotną treść ich przyszłej aktywności życiowej. Czy będzie dla nich celem do realizacji aspiracji, środkiem, narzędziem do zdobycia pieniędzy, prestiżu, czy też przykrą koniecznością, unikaną w życiu dorosłym?

D. Duraj (1993, s. 22), badając kształtowanie się postaw i nastawień dotyczących pracy wśród młodzieży w wieku od 19 do 21 lat, wysunęła tezę, że w postawach młodzieży tkwią zarówno pierwiastki autoteliczne, jak i instrumentalne. Dla połowy badanych praca ma charakter instrumentalny — jest źródłem dochodu. 25% z nich postrzega w pracy różne funkcje — jest więc praca kategorią heteroteliczną. Jedna piąta badanych postrzega pracę w kategoriach autotelicznych — jako źródło satysfakcji i samorealizacji, a 10% traktuje ją jako przykrą konieczność (praca ma więc wymiar eskapistyczny). Autorka stworzyła typologię doznań związanych z przyszłą pracą w ujęciu perspektywnym. Wyodrębniła sześć typów:

- 1) doznania w kategoriach ekonomicznych (jako przymus i jako środek do dobrobytu);
- 2) doznania w kategoriach obowiązku;
- 3) doznania w kategoriach autokreacji (zarówno jako możliwość autokreacji, jak i jej instrument);
- 4) doznania w kategoriach czysto psychicznych (przyjemność, radość, udręka);
- 5) doznania w kategoriach eskapizmu życiowego;
- 6) doznania w kategoriach zdrowia lub intelektu (rozwija, oglupia, wyniszcza).

W tabeli 3 przedstawiono typologię orientacji na pracę młodzieży słubickiej. Z wyodrębnionych w roku 1992 trzech czynników utworzono typologię orientacji na pracę. Wyróżniono orientacje: 1) idealistyczno-autokreacyjną, 2) materialistyczno-instrumentalną, 3) hedonistyczną.

W roku 1994 wydzielono tylko dwa czynniki, które podzieliły orientacje na pracę na dwa typy: 1) hedonistyczno-instrumentalną, 2) idealistyczno-autokreacyjną.

W ciągu tych dwóch lat zobserwowano radykalizację poglądów młodych słubiczan. Upatrują oni w pracy głównie czynnik stanowiący źródło przyjem-

ności, ale także dający poczucie bezpieczeństwa materialnego. Cztery wypowiedzi, które w roku 1992 były podstawą utworzenia dwóch odrębnych typów (instrumentalnego i hedonistycznego), utworzyły po dwóch latach jeden typ orientacji. Można posłużyć się potocznym określeniem, że badani widzą w pracy źródło przyjemności i gratyfikacji utylitarnych. Takie nastawienie sprzyja rozwojowi przedsiębiorczości i innowacyjności.

Wzmacnia ten wniosek również obecność drugiego typu orientacji na pracę, tj. orientacji idealistyczno-autokreacyjnej. Praca jest w tej perspektywie źródłem samorealizacji, satysfakcji, poczucia szczęścia i stabilizacji. Dla sprawnego kształtowania kultury rynku takie nastawienie wydaje się optymalne. Nie wyodrębniono w badanej próbie zachowań eskapistycznych (ucieczkowych), odrzucających walory pracy bądź postrzegających pracę przez pryzmat zachowań dewiacyjnych.

3. Dane statystyczne a wiedza obserwacyjna

Badania zorientowane na rozpoznanie systemów wartości i opis orientacji życiowych wyróżnia obecność analiz jakościowych. Dotyczy to wyborów wartości spośród różnych uznawanych i odczuwanych, co przesądza o ich zakotwiczeniu w perspektywie oceniająco-wartościującej. Dla badacza oznacza to trudności związane z dokładnym pomiarem i doбором wskaźników.

Zastosowana w tym opracowaniu aparatura statystyczna (analiza czynnikowa) pozwoliła wyodrębnić spośród wielu różnorodnych odpowiedzi respondentów wiązki tworzące czynniki wyodrębnione na podstawie głównych, wiodących cech wypowiedzi. Wyeliminowano dzięki temu zabiegowi cechy marginalne, nieistotne statystycznie, a skoncentrowano się na tych wartościach, które w sposób istotny tworzyły każdy z czynników (faktorów). To stało się podstawą tworzenia omawianych typologii orientacji życiowych.

Napotkano jednak trudności w merytorycznym uzasadnieniu włączenia niektórych itemów (wypowiedzi) w poszczególne czynniki. Statystycznie wyodrębnione czynniki nie zawsze pokrywały się z wiedzą badacza. Wydaje się jednak, że nie neguje to trafności zastosowanej metody opisu badanych uczniów — może sygnalizować brak spójności w ich hierarchiach wartości. Oczekiwanie, iż rekonstruowane typy empiryczne będą odpowiadać założonym typom idealnym, nie znajduje potwierdzenia w literaturze.

Odrębne zagadnienie stanowi adekwatność stosowanego nazewnictwa. Statystycznie wyznaczone czynniki składają się z częstokroć z kilku różnych wypowiedzi. Między nimi może zachodzić duże podobieństwo merytoryczne. Wtedy badacz ma ułatwione zadanie przy formowaniu nazw opisujących poszczególne typy. Zdarza się jednak często, że podobieństwo merytoryczne i wewnętrzna spójność wyodrębnionych czynników nie poddają się jednoznaczному opisowi. Wtedy badacz posługuje się nazwami eklektycznymi,

powstałymi z połączenia dwóch lub większej liczby pojęć. Ze wszystkimi trudnościami, o których mowa, spotkano się przy analizie materiału badawczego stanowiącego podstawę cytowanych typologii.

Odpowiadając na pytanie, które z utworzonych typów orientacji życiowych badanych uczniów sprzyjają transformacji systemowej, a które utrudniają ten proces, można odnieść się do jednej z wielu teorii aplikacji typologii do opisu zjawisk społecznych. Wydaje się, iż mało przydatna będzie typologia oparta na pojęciu *continuum*, płynnego przechodzenia (ewoluowania) od postawy zorientowanej na życie w socjalistycznym państwie opiekuńczym do postawy zorientowanej na samodzielność i współzawodnictwo konieczne w gospodarce rynkowej. Z powstałej typologii widać, że współwystępują cechy kreujące prorynkowe orientacje życiowe z orientacjami prospołecznymi, afiliacyjnymi i zachowawczymi. Bardziej przydatne będzie przyjęcie typologii i na jej podstawie analizowanie poszczególnych orientacji życiowych (typów) poprzez schemat zbliżania lub oddalania od typów krańcowych.

Fakt występowania znacznej liczby typów mieszanych (eklektycznych) orientacji życiowych młodych ślubiczan może mieć różnorodne źródła. Trudno jest jednoznacznie ustalić, czy obecność po drugiej stronie granicy dużego ośrodka miejskiego wpływa na proces socjalizacji polskiej młodzieży poprzez różnorodne oddziaływania instytucji silnie osadzonych w strukturze gospodarki rynkowej. Nie wiemy, czy badani znają i oceniają funkcjonowanie tych instytucji w Republice Federalnej Niemiec, czy tylko identyfikują instytucje zajmujące się handlem.

Krystalizowanie się i stabilizowanie postaw i orientacji nakierowanych na osiągnięcie indywidualnego sukcesu można dostrzec w uzyskanym materiale empirycznym. Czy jednak zarysowana tendencja przybierze trwały i pogłębiony charakter, czy też nastąpi rozmywanie orientacji prorynkowych, odejście od nich w kierunku zachowań roszczeniowych? Trudno dziś jednoznacznie odpowiedzieć. Wydaje się, że orientacje prorynkowe wzmacniają mogą sukcesy w skali mikroekonomicznej i indywidualnej.

Literatura

- CIĄGŁOŚĆ i zmiana tradycji kulturowej, red. S. Nowak (1989), Warszawa.
- DARCZEWSKA K. (1994), Religia i wychowanie w świadomości społecznej Polaków, „Przegląd Religioznawczy” 1.
- DURAJ D. (1993), Praca i jej społeczny kontekst w postawach młodzieży, Łódź.
- FEDEROWICZ M. (1992), Trwanie i transformacja, Warszawa.
- GAŃCZARCZYK A. (1994), Orientacje życiowe młodzieży w warunkach transformacji ustroju, Katowice.
- GAREWICZ J. (1985), Pokolenie jako kategoria socjofilozoficzna, [w:] J. Rudniański, K. Murawski, Na krawędzi epoki. Rozwój okresowy i działanie człowieka, Warszawa.
- HAJDUK E. (1995), Kulturowe uwarunkowania orientacji aksjologicznych uczniów, „Rocznik Lubuski”, t. XXI, red. E. Hajduk, Zielona Góra.
- HEJNICKA-BEZWIŃSKA T. (1991), Orientacje życiowe młodzieży, Bydgoszcz.

- IDZIKOWSKI B. (1995), Uwarunkowania gotowości młodzieży do życia w gospodarce rynkowej. „Rocznik Lubuski” XXI, red. E. Hajduk, Zielona Góra.
- JĄLOWIECKI B. (1988), Społeczne wytwarzanie przestrzeni, Warszawa.
- JANOWSKI A. (1977), Aspiracje młodzieży szkół średnich, Warszawa.
- KRZYSZTOFEK K. (1993), Rynek, kultura, modernizacja. Problemy adaptacji Polaków. (Ekspertyza wykonana w Instytucie Kultury, na prawach maszynopisu).
- , SZCZEPAŃSKI M. S., ZIEMILSKI A. (1993), Kultura a modernizacja społeczna, Warszawa.
- KURZĘPA J. (1995), Skutki zmiany ustrojowej w świetle zachowań młodzieży w zachodnim pasie pogranicza, „Rocznik Lubuski” XXI, red. E. Hajduk, Zielona Góra.
- MACH B. (1994), Międzypokoleniowy przekaz wartości w warunkach zmiany systemowej. (Referat na IX Ogólnopolski Zjazd Polskiego Towarzystwa Socjologicznego), Lublin.
- MEAD M. (1978), Kultura i tożsamość. Studium dystansu międzypokoleniowego, Warszawa.
- MIKUŁOWSKI-POMORSKI J. (1978), Pokolenie jako pojęcie socjologiczne, „Studia Socjologiczne” 3.
- MISZAŁSKA A. (1995), Transformacja systemu a samopoczucie zbiorowe, „Kultura i Społeczeństwo” 2.
- MISZTAŁ M. (1990), Elementy systemu wartości współczesnego społeczeństwa polskiego, Warszawa.
- MŁODZIEŻ a wartości, red. H. Świda (1979), Warszawa.
- NARKIEWICZ-NIEDBALEC E. (1994), Religijność kandydatów na nauczycieli, „Przegląd Religioznawczy” 1.
- NOWAK S. (1985), Metodologia badań społecznych, Warszawa.
- PAWŁOWSKI T. (1977), Pojęcia i metody współczesnej humanistyki, Wrocław-Gdańsk.
- REYKOWSKI J. (1993), Zmiany systemowe a mentalność polskiego społeczeństwa, [w:] Wartości i postawy społeczne a przemiany systemowe. Szkice z psychologii politycznej, red. J. Reykowski, Warszawa.
- RYCHARD A. (1993), Społeczeństwo w transformacji: koncepcja i próba syntezy analiz, [w:] Społeczeństwo w transformacji. Ekspertyzy i studia, red. A. Rychard, M. Federowicz, Warszawa.
- SALUSTOWICZ P. (1978), Postawy innowacyjne, następstwo pokoleń a społeczeństwo socjalistyczne, „Studia Socjologiczne” 3.
- SMOLIŃSKA-THEISS B. (1993), Dzieciństwo w małym mieście, Warszawa.
- SZCZEPAŃSKI J. (1988), O indywidualności, Warszawa.
- SZTOMPKA P. (1988), Socjologiczna teoria podmiotowości, [w:] Podmiotowość, rzeczywistość, konieczność, red. P. Buczkowski, R. Cichocki, Poznań.
- ŚWIDA-ZIEMBA H. (1993), Wartości młodzieży licealnej — ankieta jako metoda badawcza, „Kwartalnik Pedagogiczny” 2.
- TREMPAŁA J. (1990), Rozwój psychiczny dziecka w warunkach edukacji równoległej, [w:] Edukacja równoległa. Funkcjonowanie i kierunki rozwoju edukacji równoległej w polskim systemie oświaty i wychowania, red. J. Trempała, Bydgoszcz.
- TYSZKOWA M. (1988), Rozwój psychiczny jednostki jako proces strukturacji i restrukturacji doświadczenia, [w:] Rozwój psychiczny człowieka w ciągu życia. Zagadnienia teoretyczne i metodologiczne, Warszawa.
- WESOŁOWSKI W. (1995), Niszczenie i tworzenie interesów w procesie systemowej transformacji: próba teoretycznego ujęcia, „Kultura i Społeczeństwo” 2.
- WINCŁAWSKI W. (1976), Typowe środowiska wychowawcze współczesnej Polski, Warszawa.
- WNUK-LIPIŃSKI E. (1994), Kształtowanie nowego ładu instytucjonalnego, [w:] Społeczne konsekwencje transformacji ustrojowej, red. M. Grabowska, K. Pankowski, E. Wnuk-Lipiński, Warszawa.
- WOLK Z. (1995), Słubice — małe miasto przed dużą szansą, „Rocznik Lubuski” XXII, red. E. Hajduk, Zielona Góra.

BOGDAN IDZIKOWSKI

LEBENSORIENTIERUNG UNTER SCHULJUGENDLICHEN EINER GRENZSTADT — PROBE EINER TYPOLOGIE (ZUSAMMENFASSUNG)

Der Beitrag präsentiert die Lebensorientierungen der Schuljugend einer Grenzstadt. Der Autor sucht darin die Antwort auf die Frage, ob die Lebensorientierungen der jungen Generation der Slubice-Bewohner die Wandlungen in Richtung der Marktwirtschaft fördern können.

Die Untersuchungen wurden zweimal d.h. 1992 und 1994 in Slubice durchgeführt, wo sich positive und negative Ergebnisse des Reformierens des polnischen wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Systems konzentrieren. Die Öffnung der Grenze machte auch möglich zwei getrennte kulturelle und ökonomische Systeme zu vergleichen.

Auf Grund der zweimaligen Messungen der Werte der Schuljugend in Slubice wurden nach der Durchführung der Faktorenanalyse zwei Typologien von Lebensorientierung der Jugend geschaffen — die verallgemeinerte Orientierung und die Situationsorientierung. 1992 schuf man die Typologie der verallgemeinerten Orientierung, die aus sieben Orientierungstypen besteht: Orientierung auf Wettbewerb, auf Selbständigkeit, transzendente Orientierung, Orientierung auf die Anerkennung bei anderen, auf die intellektuellen Werte, idealistische Orientierung und Orientierung auf die Freiheit der Einzelperson. Nach 2 Jahren wurden folgende Orientierungstypen unterschieden: auf die Selbständigkeit, auf den Erfolg im Wettbewerb, die transzendente Orientierung, idealistische Orientierung; eklektische Orientierung (konformistisch-konservative); technokratische Orientierung; Orientierung auf die Freiheit.

Der Vergleich beider Typologien zeigt, daß ein Teil der verallgemeinerten Orientierung einen relativ stabilen Charakter hat. Das betrifft die Typen der Orientierung auf den Wettbewerb, auf den Erfolg, auf den Individualismus und die Autokreation. In der Tabelle der Typen von idealistischer Orientierung mit autotelischen Merkmalen folgte eine kleine Verschiebung nach oben. Stabile und hohe Position nimmt die transzendente Orientierung ein, was vom relativ hohen Niveau der Religiosität junger Slubice-Einwohner zeugt.

In der Gruppe der Situationsorientierung kamen im Jahre 1992 folgende Orientierungstypen zum Vorschein: progesellschaftliche Orientierung, Orientierung auf die Domination und das Prestige, sowie auf die Anpassung. Im Jahre 1994 traten dagegen folgende Orientierungen zutage: auf die Domination, die afilativ-perfektionistische Orientierung und die konformistische Orientierung.

In dieser Orientierungsgruppe sieht man größere Verschiebungen. Nach zwei Jahren schätzen die Jugendlichen höher die Domination und das Prestige, weniger dagegen progesellschaftliche Werte.

Man hat auch nach dem Verhältnis der Jugendlichen zur Arbeit gefragt. 1992 entstanden 3 Orientierungstypen auf die Arbeit: idealistisch-autokreative Orientierung, materialistisch-instrumentale Orientierung und hedonistische Orientierung. Die Faktorenanalyse der Schülerantworten aus dem Jahre 1994 ließ zwei Orientierungstypen auf Arbeit unterscheiden: hedonistisch-instrumentale Orientierung; idealistisch-autokreative Orientierung.

Aufgrund der gebildeten Typologien von Lebensorientierungen der Jugendlichen von Slubice kann man feststellen, daß sie keine Angst haben, mit anderen Menschen verglichen zu werden. Sie sind offen, wenn es um Wettbewerb geht und glauben an ihre Fähigkeiten. Sie sind optimistischer als die erwachsene Population der polnischen Gesellschaft. Sie können also zum Tatsubjekt der sich vollbringenden gesellschaftlichen Modernisierung werden.